

Մայր Խայրենիքում

Ս. ԱՆԹՈՍՅԱՆ

(Բանասիր. գիտ. թեկնածու, դոցենտ)

ՀԱՅ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ «ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԷԶԵՐՈՒՄ

Հայագիտությունը և մասնավորապես հայերենագիտությունը միշտ էլ պատշաճ տեղ է գրավել մեր եկեղեցական պաշտոնաթերթերում: Այսօր, երբ մենք հասարակագիտական-հայագիտական մի քանի հանդեսներ ունենք, «Էջմիածին» ամսագրում ևս լույս են տեսնում ճանաչված հեղինակությունների հայագիտական հոդվածները: Լեզուն լոկ հաղորդակցման միջոց չէ, մայրենի լեզվի մեջ խտացած են տվյալ ժողովրդի հավաքական հոգեբանությունը, ըմբռնումները, մշակութային նվաճումները և այլն: Իր մայրենի լեզուն օգտագործելը որևէ ժողովրդի գոյատևման մեծագույն և հավիտենական առավատչյալն է: «Էջմիածին» ամսագիրը միշտ էլ դեմ է եղել այնպիսի ոչ ճիշտ դատողությունների, ըստ որոնց իբր թե այլալեզու միջավայրում հայ մարդուն կարելի է հայ պահել միայն եկեղեցով: Դեռևս 1949 թ. մարտ-ապրիլ համարներում «Էջմիածին» ամսագիրը, ի պատասխան ամերիկահայերի «Հայաստանյայց եկեղեցի» հանդեսում 1948 թ. հունիսին տպագրված մի հոդվածի¹, խմբագրականում գրում էր.

«Միանգամայն վտանգավոր ու վնասակար են հայ լեզուն ու հայ դավանանքը միմյանցից անջատ դիտելու, միմյանց հակադրելու.... նմանօրինակ փորձերը» (էջ 7): Այս առթիվ նշենք, որ Նորին Սրբություն Վազգեն Ա կաթողիկոսը, դեռևս ռումինահայ թեմի առաջնորդ, 1950 թ. «Էջմիածին» ամսագրում տպագրել է մի բովանդակային հոդված՝ «Մեր հարազատ լեզուն» վերնագրով, որի մեջ բացահայտում է վերոհիշյալ դատողությունների վնասակար լինելը. «Հեռու մեզմե այն մոլորությունը, թե առանց հայ լեզվի կրճանք հայությունը կենդանի պահել միայն կրոնով ու եկեղեցական պաշտամունքով», կարդում ենք Վեհափառի այդ հոդվածում: Միանգամայն իրավացիորեն «Էջմիածին» ամսագիրը Վեհափառի սույն հոդվածը ընթերցողների ուշադրությանն է հանձնել նաև մեկ տասնամյակ հետո՝ վերատպելով 1959 թ. փետրվարի համարում: Նման զգաստացուցիչ հոդվածներ միշտ էլ պետք են՝ որպես դիմադրելու զենք ուժացման դեմ:

¹ «Հայաստանյայց եկեղեցի» հանդեսի 1948 թ. հունիսի համարում տպագրված «Հայերենը Ամերիկայի մեջ» հոդվածում կարդում ենք. «Ի վերջոյ լեզու ըստա՞ծը, որ կերպընկալ իրականություն մըն է, ունի

իր կեանքը, լեղափոխությունը և մահը: Լեզուն լաիտենական ճշմարտություն մը չէ...: Այս ճշմարտությանց բուն և միակ աղբիւրը կրօնքն է, ու մեր պառազային.... միայն հայ եկեղեցին է, որ կրճանք զայն ստանալ:

Հայագիտությունը միշտ էլ իր հատուկ բաժինն է ունեցել «Էջմիածին» ամսագրի էջերում: Դեռևս 1944 թ. առաջին համարներում տպագրված են հոդվածներ հայ գրերի ստեղծող Մեծն Մեսրոպ Մաշտոցի և հայ գրերի գյուտի մասին, ապա և միջնադարյան հայ գրիչների, մեր հին պատմիչների ստեղծագործությունների մասին և այլն: Ծուտով երևան են գալիս ման գուտ լեզվաբանական-հայերենագիտական հոդվածները, ընդ որում ամսագրի էջերում հայտնի հեղինակություններ հոդվածներ են տպագրում հայոց լեզվի տարբեր դրսևորումների ու բաղկացուցիչ մասերի վերաբերյալ՝ հայոց լեզվի պատմությունից մինչև բարբառագիտություն, բառարանագիտություն և այլն: Սույն հոդվածում սեղմ էջերի սահմաններում մենք կաշխատենք առավելապես նկարագրական եղանակով ներկայացնել անցած 30 տարիների ընթացքում «Էջմիածին» ամսագրում հրատարակված լեզվաբանական-հայերենագիտական հոդվածները:

1. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ-ՀԱՅԵՐԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

«Էջմիածին» ամսագրի զարդն են կազմում հայ մեծանուն լեզվաբան Հ. Աճառյանի ընդհանուր լեզվաբանական հոդվածները: Այս շարքում հիշելի է հատկապես դեռևս 1946 թ. տպագրված «Երեք հարց մեսրոպյան այբուբենի շուրջը» հոդվածը, որի մեջ, հայերենի այբուբենը հանդիպադրելով 5-րդ դարում մեզ հարևան մի շարք ժողովուրդների այբուբեններին, մեծանուն գիտնականը ճշտորեն եզրակացնում է, որ «հունարենը քալլ առ քալլ համաձայն է մեր այբուբենին, որ հեռանում է նրանից միմիայն իր գերազանց ճոխության պատճառով» (թիվ Ա, էջ 48): Հիմք ընդունելով հունարեն այբուբենի դասավորությունը, սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցը խոշոր լեզվաբանի հմտությամբ հանձարեղորեն, անթերի և վերջնական կատարելությամբ կարողացավ տեղադրել հայերենի հարուստ հնչյունական համակարգի մնացած հնչյունները՝ ադամանդափուռ կատարելությամբ, այն աստիճան, որ 15 դար հետո աշխարհի խոշորագույն լեզվաբաններից մեկը՝ ֆրանսիացի հայագետ Անտուան Մեյլեն, Մեսրոպ Մաշտոցի ստեղծած այբուբենը պիտի գնահատեր հետևյալ խոսքերով. «Հայտնի է, որ հայ այբուբենը գլուխ-գործոց մըն է: Հայ հնչարանության հնչյուններն յուրաքանչյուրը հատուկ նշանով մը նոթագրված է, և սխառնը այնքան լավ հաստատված է, որ Հայ Ազգին հայայայած

է հնչարանության վերջնական արտահայտություն մը»:

Արժեքավոր է ման Հ. Աճառյանի՝ 1953 թ. ամսագրում տպագրած «Հայերենից փոխառյալ բառեր պարսկերենում» (Ե, էջ 23—29) հոդվածը, որի մեջ իրեն հատուկ բացառիկ խորաթափանցությամբ ցույց է տալիս, թե հայերենի աղիւս, բարեկեդան, գուսան, խաշ, շնքաղեղ, քարուկիր բառերը ե՛րբ և ի՛նչ ճանապարհներով են անցել պարսկերենին:

Ամսագրի առանձին համարներում տպագրված են ման Հ. Աճառյանի՝ հայոց անձնանունների վերաբերյալ հոդվածներ, ինչպես ման ընդհանուր լեզվաբանական այլ հոդվածներ: Մինչև իր վերահաս մահը Հ. Աճառյանը շուրջ 10 տարի եղել է «Էջմիածին» ամսագրի թղմնավոր հոդվածագիր-աշխատակցողը՝ շարունակելով այն գեղեցիկ ավանդույթը, որին սկիզբ էր դրել դեռևս «Արարատ»-ի հրատարակության օրերին:

Ընդհանուր լեզվաբանական-հայերենագիտական հոդվածներ է տպագրել ման պրոֆ. Ա. Առաքելյանը, որն, ի դեպ, մեծ

² Տե՛ս Անտուան Մեյլենի «Հայ այբուբենը գլուխ-գործոց մըն է» խոսքը, «Էջմիածին», 1962, Ե, էջ 34:

նին քննությունը հեղինակին հնարավորություն է տվել ճիշտ կերպով եզրակացնելու, որ «ատոգանությունը, եթե ոչ բոլորովին հունականի հասկացողությամբ և ծավալով, այնուամենայնիվ հայ գրավոր լեզվի մեջ ունեցել է իր ուրույն դերն ու նշանակությունը» (անդ, էջ 54):

1964 թ. է համարից սկսած «Էջմիածին» ամսագրի էջերում մի քանի հոդվածներ են տպագրված պրոֆ. Վ. Առաքելյանի «Գրիգոր Նարեկացու լեզուն և ոճը» ուսումնասիրությունից: Տպագրված հոդվածներում առավելապես բացահայտված են «Մատենանոցի գրություններ» անվան ստեղծագործության լեզվի մակդիրներին և ոճաբանական մի քանի այլ շրջաբանություններին վերաբերող հարցերը: Հայտնի է, որ Նարեկացին մեր վաղ վերածննդի նախորդին և հայ բանաստեղծական խոսքի ակունքներին ոչ միայն հանճարեղորեն օգտագործեց հայոց լեզվի ընձեռած համակ հարուստ դրսևորումները, այլև կարողացավ իր աշխարհապարփակ մտածումներին ու տվյալանքներին ճոր ձև ու արտահայտություն տալ: Հայն մտահորիզոնը, բանաստեղծական բացառիկ լեզվամտածողությունը և հայոց լեզվի քաջ իմացությունը հնարավոր դարձրին, որ Նարեկացին հասնի հայոց լեզվի գեղեցկությունների բացահայտման աննախադեպ և ցայսօր անմատչելի մնացած բարձունքների... Ահա այս հարցերն են, որ Նարեկացու լեզվական նյութի հիման վրա բացահայտել է պրոֆ. Վ. Առաքելյանը: Նկատենք նաև, որ Գ. Նարեկացու լեզուն հիմնականում իր մեջ խտացնում է հայերենի 10-րդ դարի վիճակը, այն չափով, որ դարակազմիկ երեւոյթ հանդիսացող այս բանաստեղծը մեծապես ազդեց իր դարաշրջանի վրա՝ միաժամանակ մեծ ակոս բացելով հայոց լեզվի անդաստանում:

Գրաբարի շարահյուսության մի կարևոր հարցի՝ ձևի պարագայի դրսևորումներին է նվիրված Լ. Խաչերյանի «Ձևի պարագա երկրորդական նախնադասություններ» հոդվածը (1959, Ը—Թ), որ հանգամանորեն խոսվում է գրաբարում ձևի պարագայի դրսևորումները նպաստող հարուստ լեզվամիջոցների մասին: Քննադատաբար պետք է նկատել, որ թեև գրաբարի ձևաբանությունը հանգամանորեն և գրեթե կատարելապես ուսումնասիրված է, սակայն նույնը չի կարելի ասել շարահյուսության մասին: Ահա այդ իմաստով այդ ուղղությամբ կատարված ամեն մի աշխատանք արժանի է ամենայն խրախուսանքի: Գրաբարի շարահյուսության հանգամանակից և ամբողջական ուսումնասիրումը հայ լեզվաբանության պարտքն է: Իր բնույթով հետաքրքրական է Ռ. Ղա-

զարյանի «Նոր Հայկազյան բառարանի աղբյուրները» (1970, Զ—Է) հոդվածը: Քաջ ծանոթ լինելով մեր բառարանագրության թագն ու պսակը հանդիսացող այդ բառարանին, հեղինակը ընթերցողին նախ ծանոթացնում է այդ հերոսական գործի կատարման ներքին ծալքերին: Մխիթարյան երեք

Ակադ. Հրաչյա Աճառյան

մեծահմուտ վարդապետներ՝ Ռ. Գ. Ավետիսյանը, Ռ. Խ. Սյուրմելյանը և Ռ. Մ. Ավգերյանն այդ բառարանի վրա աշխատել են շուրջ 50 տարի (1784—1834), և Հ. Աճառյանի խոսքերով «բուն ձեռագիրը վեց անգամ ընդարձակ է եղել և ծախսի մեծության պատճառով միայն համառոտել և վերածել են երկու հատորի»: Այդ ընթացքում նրանք կարդացել են Վենետիկի իրենց ձեռագրատանը գտնվող շուրջ 1000 ձեռագրեր, որոնք և հիմք են հանդիսացել բառարանը կազմելու համար: Այսպիսով, Հայկազյան բառարանի առաջին աղբյուրը 5—17-րդ դարերի մեր մատենագրությունն է, որ կան գրվածքներ մեր հոգևոր մշակույթի բոլոր դրսևորումների վերաբերյալ: Հայկազյան բառարանի 2-րդ աղբյուրը առավելապես միջնադարյան ձեռագիր բառարաններն են:

Ռ. Ղազարյանը մի հետաքրքրական հոդված է տպագրել նաև մեր ժողովրդին ու

լեզվաբաններին քիչ հայտնի բառարանագրական մեկ ուրիշ կոթողային աշխատանքի մասին, այն է՝ Ն. Բյուզանդացու միջին հայերենի բառարանը: «Նորայր Բյուզանդացու «Բառագիրք ստորին հայերենի»» հոդվածում (1966, Ե) Ռ. Ղազարյանը մեծապես գնահատում է Ն. Բյուզանդացու այդ հիմնական բառարանը, որի ողիսականը հար

Պրոֆ. Սիրարիկ Տեր-Ներսեսյան

և նման է նրա հեղինակի ողիսականին: Ն. Բյուզանդացին Ղ. Հովնանյանի և օտար հայագետ Յ. Կարստի հետ միասին այն բացառիկներից էր, որ սիրով նվիրվեց միջին հայերենի ուսումնասիրությանը: Ինչպես նշում է հոդվածագիրը, միջին հայերենի բառարան կազմելը Ն. Բյուզանդացու համար դառնում է մտասևեռ գաղափար: Նա այդ գործի վրա աշխատել է շուրջ 30 տարի: Ինեուս 1873 թ. Ն. Բյուզանդացին այն կարծաքն է հայտնել, որ «երկհատոր Հայկազեան բառարանի ստուարությունը ստորին հայերենի (իմա՝ միջին հայերենի—Ս. Ա.) ալ բառարան մը կրնայ կազմուիլ, այնչափ ճոխ է այս լեզուն բառերու, ոճերու, ձևերու և ասացուածոց մասամբ» (անդ, էջ 41): Հայտնի է, որ Ն. Բյուզանդացու կինը շվեդուհի էր, և 1882 թ. սկսած նա ապրում էր Ստոկհոլմում: Ն. Բյուզանդացու միջին հայերենի սույն բառարանը Ծվեդիայում նրա արխիվում պատահաբար գտնվելով մեր լեզվաբանությանը հայտնի դարձավ միայն

1945 թ., հեղինակի մահվանից 30 տարի հետո: Բարեբախտաբար նախանձախնդիր մարդիկ Ծվեդիայից Հայաստան ուղարկեցին այդ աշխատության մանրադրամակաները՝ միկրոֆիլմերը: Ուղարկված 5 կոճերը ամփոփում են աշխատության Ա—Պ տառերը, շուրջ 6000 էջ: Իսկ մնացածն առ այսօր անհայտ է: Հոդվածագիրը մի երկու բառահոդվածի մշակվածության ցուցադրումով ճշտորեն եզրակացնում է, որ Ն. Բյուզանդացու սույն աշխատությունը մեծապես արժեքավոր է, սակայն նույնքան զարմանալի է այն աննախանձախնդրությունը, որ մեզանում կա այդ մեծ լեզվաբանի գիտական աստանդակալան ժառանգությունը մեր ժողովրդի և մեր լեզվաբանության սեփականությունը դարձնելու հարցում:

Տողերիս գրողը ևս ամսագրում տպագրել է հոդվածներ հայոց լեզվի պատմության վերաբերյալ: Մեր «Հայոց լեզվի բնույթն ու զարգացումը» հոդվածում (1968, Դ) ցույց ենք տվել հայերենի անստարկելիորեն հնդեվրոպական ընտանիքին պատկանելը, ապա և համատոտակի նրա պատմական զարգացումը՝ իր հիմնական շրջանաբաժանումներով: Իսկ «Հայոց լեզվի պատմության և համեմատական քերականության ուսումնասիրումը սովետական շրջանում» հոդվածում (1970, ԺԱ) համատոտակի ներկայացրել ենք այդ ուղղությամբ կատարված աշխատանքները վերջին հիսնամյակում՝ տալով դրանց գնահատականը հայերենագիտության ընդհանուր ֆոնի վրա:

1952—53 թթ. ամսագրի էջերում տպագրվել է նաև Ի. Մարտիրոսյանի «Ջեբել-Սուսայի բարբառը» աշխատության առավելապես հնչյունաբանությունը: Թեև հոդվածագիրը լավ տեղյակ է իր մայրենի բարբառին, սակայն մասնագիտական պատրաստակալություն չունենալը մեծապես խանգարել է, որ երևույթները ճիշտ նկարագրի ու գնահատի:

Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակը (1961 թ.), ապա և Աստվածաշնչի հայերեն տպագրության 300-ամյակը (1966 թ.) լայնորեն արձագանք գտան «Էջմիածին» ամսագրի էջերում՝ ծնունդ տալով գիտական իմաստով մեծ արժեք ներկայացնող «Բացառիկների»: Այս առթիվ գրվեցին նաև լեզվաբանական հոդվածներ: Այս շարքում մեզ համար բացառիկ արժեք են ներկայացնում հայ գրի և նրա գյուտարարի մասին օտար հեղինակությունների կարծիքները: Անտուան Մեյեի կարծիքը մենք արդեն մեջբերել ենք: Այստեղ կուզենայինք մեջբերել մեկ ուրիշ ֆրանսիացի հեղինակության՝ Ժան Բալարի կարծիքը. «Լեզուն երթարկելով գրության օրենքներուն, քերականու-

թյան, համաձայնության, շարադասության կանոններում, հայության ամենեն պանծալի այս երկու գավակները՝ ս. Մեսրոպ և ս. Սահակ, ապահովեցին հավերժությունը հայ հանճարին, ճառագայթումը հայկական մշակույթին՝ մինչև այսօր.... իրենց ժողովուրդին տված են գիրը, իր հավերժությունը դարբնող զենքը»³։ Մաշտոցյան նյութերի շարքում հետաքրքրական է հատկապես Մ. Գասպարյանի «Մեսրոպյան այքենարանները ԺԹ և Ի դարերում» հոդվածը (1961, Ժ), որ փաստորեն օրգանական շարունակությունն է հեղինակի՝ նույն ամսագրում տպագրված «Մեսրոպ Մաշտոցը որպես գրուսույց» հոդվածի (1959, ԺԱ)։ Իր վերոհիշյալ հոդվածում Մ. Գասպարյանը Մեսրոպ Մաշտոցին գնահատում է որպես մեր առաջին գրուսույց ուսուցիչը, առաջին հայ այքենարանի, հայերենի գրուսույցման հեղինակն մեթոդի հիմնադիրը, այն է՝ հայոց լեզվի առաջին մեթոդաբանը։ Այնուհետև 19 և 20-րդ դարերի (մինչև 1920 թ.) 35 այքենարանների ուսուցման սկզբունքների քննարկման հիման վրա հեղինակը հանգում է այն ճիշտ եզրակացության, որ «հայ ժողովուրդը կարողացել է մշակել ինքնուրույն և ինքնատիպ մանկավարժություն, որն աշխատել է գտնել նաև գրուսույցման դյուրին եղանակներ՝ օգտվելով թե՛ դարերի ընթացքում իր կուտակած փորձից և թե՛ առաջավոր մանկավարժական նվաճումներից» (անդ, էջ 61)։ Աստվածաշնչի հայերեն տպագրության 300-ամյակի առթիվ լույս ընծայված գեղեցիկ և արժեքավոր համարում ուշագրավ է Հ. Մխիթարյանի «Ոսկան երևանցին իբրև քերականագետ» հոդվածը (1966, ԺԱ—ԺԲ), որտեղ հեղինակը խոսում է մեր դպրության այդ մեծ գործչի քերականական մի աշխատության մասին, որ համառոտ կարելի է կոչել «Քերականութեան գիրք»։ Սույն գիրքը արժեքավոր է նաև պատմականորեն, քանի որ փաստորեն մի հայ քերականի տպագրած քերականության առաջին գիրքն է։ Տպագրվել է նույն 1666 թ.։ Սույն աշխատությունը թեև լատիներենի քերականությունից մի փոխադրություն է, սակայն հեղինակը հաճախ լատիներենի քերականական իրողությունները հանդիպադրում է հայերենի հետ՝ արժեքավոր դիտողություններ անելով գրաբարի քերականության վերաբերյալ։

Հ. Աճառյանի «Մեսրոպ Մաշտոց» աշխատությունը, որ ամսագրի էջերում տպագրե-

վում էր դեռևս 1954 թ., այս օրերին ևս մատուցվեց մեր հասարակայնությանը։

«Էջմիածին» ամսագրի տպագրության անցած 30 տարիների ընթացքում եղել են նաև մի շարք այլ հոբելյաններ, որոնք լայնորեն արձագանք են գտել ամսագրի էջերում։ Հայ լեզվաբանությանը վերաբերող չափով հիշատակելի են տողերիս գրողի «Հայ լեզվաբանության նվաճումները տվե-

Պրոֆ. Առաքել Առաքելյան

տական շրջանում» հոդվածը (1967, Ժ—ԺԱ), ապա և «Հայ լեզվաբանությունը «Արարատ»-ի էջերում» հոդվածը (1968, ԺԱ—ԺԲ)՝ տպագրված «Էջմիածին» ամսագրի ավագ եղբոր՝ «Արարատ»-ի տպագրության 100-ամյակին նվիրված բացառիկ համարում։ Այս բոլորից դուրս «Էջմիածին» ամսագրում գրախոսված են լեզվաբանական մի շարք աշխատություններ, հատկապես Հ. Աճառյանի «Հայոց լեզվի պատմություն»-ի 2-րդ մասը, «Հայոց անձնանունների բառարան»-ը, «Լիակատար քերականություն»-ը և այլն։ Հ. Աճառյանի մահվան առթիվ գրված խմբագրական հոդվածում մեծապես ներկայացված և գնահատված է մեծանուն հեղինակի հայագիտական վաստակը (1953, Ե)։ Արժեքավոր է նաև նույն համարում

³ Տե՛ս Ժան Բալար, «Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի ճննդյան 1600-ամյակին առթիվ» խոսքը, «Էջմիածին», 1962, Ե, էջ 35։

